

М. В. Симчич
Національний університет
“Києво-Могилянська академія”
м. Київ

ДО ПИТАННЯ АТРИБУЦІЇ ФІЛОСОФСЬКИХ КУРСІВ ІНОКЕНТІЯ ГІЗЕЛЯ

Інокентій Гізель (†1683) – відомий церковний і громадсько-політичний діяч України XVII ст., викладач і ректор Києво-Могилянської академії (КМА), архімандрит Києво-Печерської лаври та керівник друкарні при ній. З ім'ям Інокентія Гізеля пов'язане видання “Києво-Печерського Патерика” (1661, 1678) та першого підручника історії України, що мав широке розповсюдження в усій Східній Європі, – “Синописа” (1674). Інокентій Гізель – автор відомої пам'ятки української літератури XVII ст. “Мирь с Богомъ челоуѣку” (1669, 1671), а також полемічного трактату “Prawdziwa wiara” (1668)¹. Також, безперечно, заслуговує на особливу увагу вивчення філософських поглядів Інокентія Гізеля як викладача філософії і визначного діяча української культури. Тут неocenною пам'яткою є філософські курси, котрі були прочитані Інокентієм Гізелем у Києво-Могилянській академії.

В українській історико-філософській літературі вважається, що дотепер збереглося два філософські курси Гізеля. Так, у відомій праці, яка на сьогодні є основним описом філософських курсів у Києво-Могилянській академії, – “Описание курсов философии и риторки профессоров Киево-Могилянской академии” Ярослави Стратій, Володимира Литвинова і Віктора Андрушка (1982) наводяться два курси, що належать Інокентію Гізелю, під номером 2 – курс із шифром Мел.м./п127 і під номером 3 – курс із шифром Мел.м./п128, що нині зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського².

При побіжному перегляді цих курсів помічаємо, що в першому з них (Мел.м./п127) немає ніяких заміток, які б могли підтвердити авторство Інокентія Гізеля. Виникає питання, на основі чого

цей курс був атрибутований і внесений до опису як філософський курс Інокентія Гізеля. Для відповіді на нього звернемося, насамперед, до опису, який характеризує цей рукопис як курс І. Гізеля. В “Описании курсов философии” зазначається, що “розглянутий рукопис написаний тією самою рукою, що й рукопис філософського курсу І. Гізеля (Мел.м./п128), проте раніше за останній, очевидно у 1645–1646 рр. (див.: Петров Н.И. Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве, вып 1. М., 1891, с. 233)”³. Отже, автори опису не вдавалися до власного атрибутування, а поклалися на авторитет М.І. Петрова. Все, що написано про рукопис Мел.м./п127 в описі Петрова, вміщується у кількох рядках: “№127 (Аа., 1272). Діалектика та Логіка латинською мовою in 4° на 197 аркушах, що складає власне Логіку як першу частину курсу. Рукопис писаний тією ж рукою, якою і наступний, і раніше за цей останній, очевидно в 1645–1646 навчальному році”⁴. Як бачимо, в обох описах використаний один і той самий аргумент. Основною тезою цього доказу є тотожність почерку в курсах Мел.м./п127 і Мел.м./п128 (проте в описі Петрова ніде експліцитно не сказано, що курс Гізелів). Щоб довести слушність цієї тези і достатність її для атрибуції рукопису Мел.м./п127, спробуємо коротко описати обидва рукописи.

Почнемо з рукопису Мел.м./п128.

Рукописна книга із шифром Мел.м./п128

Формат: in 4° (195×155).

Обсяг і стан збереження: 699 арк., у 65 зш.: 1–8 зш. (арк. 1–61) по 8 арк.; 9–65 зш. (арк. 62–699) по 12 арк., крім 8 зш. (арк. 59–61) – 6 арк.; 14 зш. (арк. 122–129) – 8 арк.; 21 зш. (арк. 204–212) – 10 арк.; 24 зш. (арк. 237–246) – 10 арк.; 30 зш. (арк. 307–310) – 4 арк.; 33 зш. (арк. 335–341) – 6 арк.; 37 зш. (арк. 378–385) – 8 арк.; 40 зш. (арк. 410–415) – 6 арк.; 50 зш. (арк. 424–433) – 10 арк.; 63 і 64 (арк. 678–693) – 8 арк.; 65 зш. (арк. 694–699) – 6 арк.

Перший аркуш рукопису сильно пошкоджений кислотним чорнилом – такі аркуші зустрічаємо від арк. 380 і далі.

Аркуші 1, 2–5, 6, 699 і палітурка від’єднані від рукопису.

Папір: середина XVII ст.

Зшитки 1–8 (арк. 1–61): філігрань “Перехрещені оленячі роги на щиті” – герб німецького роду Дона (Dohna) – зустрічається в двох різновидах: різновид № 1 – арк. 3/4, 19/20, 26/29, 24/31, 35/36, 43/44, 51/52 і різновид № 2 – арк. 8/15, 10/13, 16/23, 32/39, 41/46,

49/54, 56/61. Обидва різновиди філіграні не дуже відрізняються між собою, тільки в різновиді № 2 погано проглядається верх герба, він ніби зім'ятий. Наявність цих двох різновидів, а також те, що аркуші, на яких вони зустрічаються, перемішані, мабуть, є свідченням відмінності між філігранями двох черпальних форм⁵. В альбомі Ностица знайдено схожий відповідник різновиду № 2, що фігурує під № 223 і датується 1640 р.⁶

Зшитки 9–38 (арк. 62–397): ледве проглядається філігрань “Блазень з п'ятьма бубонцями на комірі”, з контрамаркою “PR”, дана філігрань майже тотожна з філігранями № 61–62 в альбомі Дьянової, які датуються 1642–1643 рр.⁷

Зшитки 39–53 (арк. 398–569): чітко проглядається філігрань “Двоголовий орел з короною”. За загальним виглядом вона дуже подібна до № 150 у Ностица, яка датується 1542 р., тільки на відміну від філіграні № 150, де на грудях в орла зображене подвійне серце, тут замість нього – хрест⁸. Також на аркушах 525/532 зустрічається філігрань “Ключі”⁹.

Зшитки 54–59 (арк. 570–641): досить якісний білий папір з філігранню “Три капелюхи” і контрамаркою “Ріжок” посередині піваркуша, а також контрамаркою в куті з ініціалами ІВ і трилисником. Ця філігрань повністю тотожна з філігранню № 765 з альбому Ностица. Тільки, на жаль, в альбомі Ностица не вказано року філіграні № 765, але звідти ми можемо довідатися, що папір з філігранями групи “Три капелюхи” був вироблений на італійських мануфактурах і датується досить коротким відрізком часу – 1648–1660 рр.¹⁰

Зшитки 60–61 (арк. 642–665): філігрань “Ключі” (герб Регенсбурга). Зустрічаються два різновиди. До різновиду № 1 належать аркуші 643/652, 644/651, 657/652, а до різновиду № 2 – арк. 647/648, 655/664, 658/661, а також арк. 525/532 з 50-го зшитка. В альбомі Каманіна і Вітвіцької знайдено дуже схожий відповідник до філіграні № 1 – № 580, що датується 1646 р.¹¹ До філіграні № 2 не було знайдено відповідників, які можна вважати схожими.

Зшитки 62–65 (арк. 666–999): папір з філігранню – гербом князівства Бріг (Розчетвертований щит з орлами), філігрань дуже погано проглядається. В альбомі Ностица їй відповідає група філіграней № 386–396 (кожну з них можна вважати схожою), які датуються 1601–1649 рр.¹²

Оправа: первинна, зроблена з картону, обтягнена фарбованим пергаменом. Точно встановити час її виготовлення важко.

Текст: написаний латинською мовою з досить великою кількістю скорочень.

Почерк: у рукописі зустрічаються в основному два почерки. Текст філософського курсу (арк. 1–678) написаний здебільшого одним почерком (крім невеличких заміток на полях деяких сторінок). Даний почерк близький до гуманістичного курсиву, але досить недбалий.

Арк. 679–699 написані іншим почерком, набагато чіткішим від попереднього.

Чорнило: фрагменти рукопису написані різним видом чорнила, відтінок якого змінюється практично на кожній другій сторінці. Титульна сторінка та назви розділів, починаючи з 380 арк., написані кислотним чорнилом, що спричинило випадання букв.

Розміщення тексту на сторінці: поле тексту 160–150x110–105, кількість рядків на сторінці коливається від 19 до 27, для обмеження поля сторінки застосовувалася рамкова розліновка, зроблена через тиснення.

Зміст: філософський навчальний курс з назвою: “Opus totius philosophiae”¹³ (арк. 1), який складається з таких частин: арк. 2–61 – діалектика (Introductio ad logicam¹⁴); арк. 63–278 – велика логіка (без назви); арк. 279–618 – фізика (без назви); арк. 619–678 зв. – метафізика (Tractatus metaphysicus), яка містить Tractatus de Deo et angelis¹⁵ (644 зв.–678 зв.); арк. 679–699 зв. – Initium sapientiae timor Dei in spheram Ioannis de Sacro Bosco¹⁶, яка написана іншим почерком і не входить до складу філософського курсу.

Структура тексту: перша частина курсу (Introductio ad Logicam) має структуру: Pars – Articulus. Весь подальший текст курсу: Tractatus – Capitulum. У рукописі завжди ведеться нумерація структурних одиниць.

Оформлення і наявність ілюстрацій: назви розділів рубриковані. Ілюстрації містяться практично завжди на початку і (або) наприкінці кожної основної структурної одиниці (Tractatus): арк. 1 і 1 зв., 56 зв., 62 зв., 236 зв., 278 і 278 зв., 618 зв., 678 зв.

Замітки, важливі для атрибуції: 1) у кінці курсу логіки на аркуші 278 – Finitus per reverendum patrem Innocentium Giziel in almo Collegio Mohilano Kiiovensius rectorem ejusdem collegii et professorem philosophiae, anno 1646 mense Aprilis die 6-ta, veteri stylo, tunc mihi deducenti anno a natu 19¹⁷; 2) у кінці курсу метафізики на аркуші 678 зв. – Totum opus hoc perfectum est per reverendum patrem Inno-

centium Giziel, professorem philosophiae et rectorem collegii Ciovensis anno 1647 mense Junii 23-tio vetero stylo, meo tunc anno 21-mo a natu¹⁸.

Фоліація та сигнатура: у рукопису фоліація XIX ст. З часу написання рукопису залишилися нумерація зшитків. Існує основна нумерація (номер стоїть у верхньому правому куті першої сторінки кожного зшитка), яка проходить через увесь рукопис, починаючи з першого зшитка. Однак на 25-му зшитку відбувається збій: номер 25 стоїть не на першому аркуші 25-го зшитка, а на останньому аркуші 24-го зшитка (арк. 246), при цьому на першій сторінці 25-го зшитка стоїть номер 26. Чому стався даний збій – невідомо. Нумери, мабуть, були проставлені через деякий час після написання тексту, тому що всі написані однаковим чорнилом, що часто відрізняється від чорнила, яким написаний текст сторінки. Крім даної нумерації зшитків, трапляється також додаткова сигнатура в нижньому правому куті першої сторінки деяких зшитків. Так, ми можемо побачити додаткові номери, починаючи з 9-го зшитка. Маємо дані номери на зшитках: 3 зш. – 2; 5 зш. – 3; 6 зш. – 4; 7 зш. – 5; 9 зш. – 1; 10 зш. – 2; 11 зш. – 3; 12 зш. – 4; 13 зш. – 5; 15 зш. – 7; 16 зш. – 8. Початок додаткової нумерації з 9-го зшитка пов'язаний, мабуть, зі зміною паперу, на якому була написана ця частина рукопису.

Підписи колишніх власників, штампи та попередні шифри:

Підпис власника рукопису і, мабуть, його переписувача – “Ex libris Theo. Hubsky” (арк. 1). Підпис про належність рукопису Мелецькому монастирю латинською мовою “Ex libris monasterii Melensis Bibliothecae” (арк. 1) і слов'янською “Принадлежить Мѣлецкому Монастырю” (арк. 2, 12, 21), штамп “Библиотека Киевской Духовной Академии” (арк. 1, 2, 63, 278, 468 зв.), старий шифр бібліотеки Мелецького монастиря – Аа.,1270 (арк. 1); на арк. 1 є запис “1885 XII 23”, що, мабуть, є датою перевезення рукопису до КДА.

Рукописна книга із шифром Мел.м./п127

Формат: in 4° (190x150).

Обсяг і стан збереження: 198 аркушів у 17 зшитках, всі зшитки по 12 аркушів, крім 7-го (арк. 74–81) – 8 арк. і 15-го (арк. 166–175) – 10 арк. Рукопис неповний. На початку втрачені 3 зшитки, про це можемо твердити на підставі того, що текст рукопису неповний¹⁹, а також на підставі фоліації²⁰. Титульна сторінка сильно пошкоджена, від неї зберігся лише клаптик (приблизно 1/20 сторінки), з якого не можемо почерпнути ніякої інформації.

Папір: зшитки 1–5 (арк. 2–61): філігрань “Буква W з короною”, за свідченням Е. Лауцявічюса, знак міста Вроцлава²¹; точного відповідника даній філіграні не було знайдено, найбільше подібні № 3329–3330 (1659–1660 рр.) у альбомі Лауцявічюса²² і № 1047 у альбомі Каманіна і Вітвіцької, що трапляється в 7 документах від 1658 до 1673 р.²³

Зшитки 7–11 (арк. 74–129): філігрань “Сокира з півмісяцем і малим орлом над нею” – герб “Kirvis” (лит.), “Торбг” (польськ.). Найбільш подібні відповідники № 1711–1713 (1638–1640 р.) в альбомі Лауцявічюса і № 580 (1639–1640 рр.) у альбомі Каманіна і Вітвіцької.

Зшиток 12 (арк. 131/140): філігрань “W”, як у зшитках 1–5; арк. 133/138 – філігрань “Перехрещені оленячі роги на щиті”, що повністю тотожна з різновидом № 1 у зшитках 1–8 рукопису Мел.м./п128²⁴.

Зшиток 13: не помічено жодної філіграні.

Зшитки 14–17: філігрань “Ключі” (герб Регенсбурга). Точного відповідника в альбомах не було знайдено. Не збігається з жодним із двох різновидів у рукопису Мел.м./п128.

Оправа: первинна, картонна, обтягнена пергаменом з давнім готичним нотним записом.

Текст: латинський з великою кількістю скорочень.

Почерк: один упродовж усього тексту рукопису, близький до гуманістичного курсиву, але досить недбалий, він дуже схожий на почерк у рукопису Мел.м./п128.

Чорнило: у рукопису трапляються різні відтінки чорнила від чорного до коричневого.

Розміщення тексту на сторінці: поле тексту 170–155x120–110, від 20 до 25 рядків на сторінці.

Зміст: останні сторінки курсу діалектики (арк. 2–6) і курс великої логіки, який починається з “Logicae tractatus primus”²⁵ (арк. 7–197).

Структура тексту: з курсу діалектики зберігся лише останній “Capitus”, у курсі логіки структура Tractatus-Capitus. При цьому нумерація розділів не ведеться, як виняток, ми можемо бачити лише Capitus 1 (арк. 1) і Capitus 3 (арк. 9 зв.). Також на аркуші 72 є “Questio De antipraedicamentis”²⁶, що не вписується в структурну схему.

Оформлення і наявність ілюстрацій: назви розділів нічим не виділені, вони написані таким самим почерком, як і весь текст рукопису. Як виняток, є рубрикованим лише початок курсу великої логіки (арк. 7), стиль оформлення цієї сторінки дуже нагадує рубрикацію в рукопису Мел.м./п128.

Замітки, важливі для атрибуції: не збережено жодних заміток, які би свідчили про час та місце написання рукопису, його автора і переписувача.

Фоліація та сигнатура: у рукопису маємо два види фоліації. Основна фоліація була виконана чорним чорнилом почерком пізнішого часу (мабуть у XIX ст.), нею пронумерований фрагмент титульної сторінки та весь текст рукопису. Друга фоліація здійснена почерком, близьким до почерку самого тексту рукопису, вона починається з № 34 (арк. 2) і триває до № 38 (арк. 6) – остання сторінка курсу діалектики. Потім починається заново з першої сторінки курсу великої логіки (арк. 7) і далі триває протягом усього тексту логіки. В ній зустрічаються збої: № 21 (арк. 27) і № 23 (арк. 28) та № 166 (арк. 171) і № 169 (арк. 172), на місцях збоїв ознак виривання сторінок не помічено.

Сигнатура розміщена в нижньому правому куті кожної першої сторінки рукопису, відлік зшитків рукопису починається з цифри 4 – це є свідченням того, що перші три зшитки не збереглися.

Підписи колишніх власників, штампи та попередні шифри:

Старий шифр Аа., 1272 (арк. 1, 2).

На передньому форзаці дата “1885 XII 23”, яка збігається з датою на арк. 1 рукопису Мел.м./п128.

У правому куті деяких сторінок стоїть знак, який, можливо, є підписом переписувача.

Як бачимо з вищенаведеного опису, не виникає ніяких сумнівів щодо атрибуції рукопису Мел.м./п128. Дві замітки (в кінці курсу логіки – арк. 278 і в кінці курсу метафізики – арк. 678 зв.) розкривають інформацію про час і місце написання курсу, його автора і записувача. Оскільки замітка в кінці курсу логіки вказує на час закінчення курсу – 6 квітня 1646 р., зрозуміло, що даний курс почався восени 1645 р., за цей час були прочитані курси діалектики і великої логіки, друга замітка вказує, що даний курс закінчився 23 червня 1647 р., до цього часу були прочитані курси фізики і метафізики. Отже, цей курс викладався в 1645–1647 навчальних роках. З цих заміток можемо довідатися, що курс читався в Києво-Могилянській колегії її ректором і професором філософії отцем Інокентієм Гізелем²⁷. Також ці замітки дають змогу довідатись, що цей філософський курс було записано рукою студента, якому в квітні–червні 1646 р. виповнилося 19 років²⁸. Крім того, додатко-

вим підтвердженням того, що рукопис Мел.м./п128 міг бути написаний в 1645–1647 рр., є філігранологічні докази.

Рукопис Мел.м./п127 не містить жодних заміток, які давали б інформацію про час і місце написання, автора або записувача філософського курсу. Цей текст курсу не дає можливості з'ясувати, чи він був прочитаний в православному, чи в католицькому навчальному закладі.

Здебільшого на початку або в кінці навчальних курсів містились заклики до святих покровителів даної школи. Так, більшість могилянських курсів, крім молитов до загальнохристиянських святих, містять заклики до св. Володимира, св. Антонія і Теодосія Печерських, а єзуїтські курси – до св. Ігнатія Лойольського, Франциска Ксавера та ін. У курсі зустрічаються такі замітки: в кінці курсу діалектики – “*Finis Dialecticae cedat in Honorem altissimi Dei et in gloriam perpetuam Augustissimae Deiparae Virginis Mariae*”²⁹ (арк. 6); і в кінці курсу великої логіки: “*Sic cedat hac logica pars cursus nostri philosophci ad Majorem Dei Optimi Maximi Gloriam, semper Augustissimae virginis in hoc nostro labore singulae Patronae honorem*”³⁰ (арк. 196). На основі цих заміток неможливо судити про конфесійну приналежність навчального закладу, в якому виник курс.

Отже, при атрибутуванні філософського курсу, що міститься в рукописі Мел.м./п127, ми можемо опиратися суто на палеографічні методи, а це, насамперед, аналіз почерку.

Як уже зазначав М. Петров, дані два курси були написані одним і тим самим почерком. При побіжному аналізі дуже важко помітити, чи належить даний почерк одній особі. Для підтвердження чи заперечення твердження Петрова нами було проведено порівняльний аналіз почерку у двох рукописах. Було вибрано 8 уривків з кожного рукопису, сфотографовано за допомогою цифрової камери. Потім роздруковано у реальному масштабі, кожен уривок у двох примірниках – один на папері, другий – на прозорій плівці. Відтак проведено зіставлення цих фрагментів між собою через накладання відбитка фрагмента, роздрукованого на прозорій плівці, на інший фрагмент, роздрукований на папері. Результати аналізу засвідчили, що написання деяких букв, особливо великих, відрізнялось, і не тільки на фрагментах, вибраних з різних рукописів, а також на фрагментах з одного рукопису. Однак кут нахилу письма, спосіб поєднання букв та навіть деякі прості слова були повністю однаковими. З цього можемо зробити висновок, що обидва рукописи були написані однією людиною з певним часовим інтервалом.

Відштовхуючись від факту, що курс Мел.м./п127 писав той самий студент, що і курс Мел.м./п128, виникає запитання, чи можливо встановити, коли і де він його міг написати.

М. Петров у своєму описі стверджує, що рукопис Мел.м./п127 був написаний раніше від рукопису Мел.м./п128, ймовірно у 1645/46 навчальному році³¹. Звичайно, припущення про те, що він написаний в 1645/46 р. є явно помилковим – це, швидше за все, описка, тому що в 1645–1647 рр. був записаний Мел.м./п128. Крім того, нереально, щоб два різні курси з одного й того самого предмета читалися в один рік. Незважаючи на це, давайте спробуємо розглянути всі варіанти того, що рукопис Мел.м./п127 був написаний у Києво-Могилянській колегії раніше від рукопису Мел.м./п128.

Оскільки філософія в КМА викладалася за дворічним циклом, а логіка, яку містить курс КМА, читалася на першому році навчання, отже, цей курс міг бути прочитаний у 1643/44 навчальному році. З курсу Мел.м./п128 можемо довідатися, що приблизно у квітні–червні 1646 р. студенту, який записував даний курс, мало виповнитися 19 років, отже, якщо він записував курс у 1643/44 навчальному році, то філософію почав слухати у 17 років. Це виглядає неймовірно. У нас немає точних відомостей про те, в якому віці студенти здебільшого починали слухати філософію в КМА у другій половині XVII ст., – збережені лише списки другої половини XVIII ст. Наприклад, у списку студентів, що міститься в Центральному державному історичному архіві України (м. Київ) (ф. 127, оп. 156, спр. 16) – у відомостях про студентів подається також їхній вік, який дуже різний: у класі філософії зустрічаються студенти віком від 19 до 29 років; жодного сімнадцятирічного студента у списку немає. Але знову треба зауважити, що це відомості за XVIII ст., можливо у XVII ст. навчальна практика чимось відрізнялася. Тому для подальшого аналізу потрібно використати інші методи.

Папір, на якому написано перші 5 зшитків рукопису Мел.м./п127, містить філігрань – герб м. Вроцлава (Буква W з короною). Всі найближчі відповідники в альбомах філіграней вказують на 50-ті (навіть на 60-ті роки) XVII ст. Оскільки рукопис починається з цих філіграней, ймовірно, що то був найновіший папір, який був наявний у студента, котрий писав рукопис Мел.м./п128, і тому було почато саме з нього. Далі записувач використовує старіший папір з філігранню “Сокира” (зш. 7–11). Натомість, коли не стало паперу, він вирішив вдатись до старих залишків. Тому в 12 зш. ми знову бачимо філігрань “W”, яка залишилася у нього після перших 5 зш.,

а також філігрань з гербом Дона, що повністю збігається з різновидом № 1 у зш. 1–8 у рукопису Мел.м./п128. Якщо вважати, що рукопис Мел.м./п127 був написаний раніше за рукопис Мел.м./п128, то пояснити цей факт неможливо.

Ще одним аргументом, який би міг підтверджувати те, що рукопис Мел.м./п127 був написаний пізніше від рукопису Мел.м./п128, може бути аналіз оформлення цих двох рукописів. Рукопис Мел.м./п128 досить красиво оформлений, у ньому, крім численних ілюстрацій, чітко виділені назви кожного розділу: вони написані особливим шрифтом. Цілком імовірно, що вони були зроблені не основним записувачем курсу. Підтвердженням цьому можуть слугувати додаткові записи дрібним почерком внизу сторінки. Ці записи дослівно передають текст заголовка. Вони, мабуть, були зроблені записувачем тексту, як вказівки для рубрикатора. У рукопису Мел.м./п127 усі заголовки написані ординарним почерком, тим самим, що й текст рукопису, навіть нумерація розділів не ведеться, крім одного першого *Capitus*-а логіки, що за оформленням дуже нагадує оформлення заголовків у рукопису Мел.м./п128. Це можна пояснити так: записувач курсу Мел.м./п127 спробував відтворити оформлення свого попереднього рукопису, але з якихось причин від цього відмовився.

Отже, якщо вважати дану аргументацію достатньою, можна погодитися, що рукопис Мел.м./п127 був написаний після рукопису Мел.м./п128 тією ж самою людиною. Але залишаються відкритими питання: навіщо один студент двічі проходив навчання у філософському класі, в якому навчальному закладі він це робив і чи можливо, що курс Мел.м./п127 було записано під час лекцій Інокентія Гізеля?

При порівнянні змісту курсів Мел.м./п128 і Мел.м./п127 помічаємо, що в них є дещо спільне, це, насамперед, жанр філософського навчального курсу, а також те, що обидва курси були написані в один період, цим вони відрізняються від філософських курсів, написаних у КМА, наприклад, у XVIII ст. Однак підхід до викладення в них дуже відрізняється. Було проведено побіжний порівняльний аналіз кількох паралельних місць у двох курсах, з нього можемо побачити, що однакові теми, наприклад, “Про універсалії взагалі”, “Про властивість доказів, а саме науку”, “Чи логіка є практичною наукою чи теоретичною?”, у них розглядаються по-різному. Тому, якщо припустити, що курс Мел.м./п127 був записаний наступного навчального року після Мел.м./п128 – 1647/48 –

і їх читав той самий професор³², не зрозуміло, чому вони так сильно відрізняються. Також не зрозуміло, чому студент, який прослухав повний курс філософії, вдавня до слухання його ще раз у того самого професора.

Додаткові відомості стосовно загадки рукопису Мел.м./п127 можемо отримати, проаналізувавши загальнополітичну ситуацію того часу. У січні 1848 р. починається визвольна війна під проводом Б. Хмельницького. І це не могло не вплинути на навчальний процес у Києво-Могилянській колегії. Чи переривалося навчання в КМА на період війни? М. Петров у книзі “Киевская академия во второй половине XVII в.” заперечує думку В. Аскоченського про те, що вищі класи Колегії спорожніли. Він стверджує, посилаючись на документи про візит до Києва патріарха Єрусалимського Паїсія у липні 1949 р.: “Комплект професорів у цей час був у повному складі”³³, однак додає, що кількість студентів істотно зменшилась.

Отже, цілком імовірно, що наш студент у цей час припинив навчання у Київській колегії, а потім його продовжив у якомусь іншому навчальному закладі, можливо, і за кордоном. Подорожі студентів з одного навчального закладу в інший, слухання одних і тих самих курсів у різних професорів було типовим явищем у той період³⁴.

Чи є в нас якісь палеографічні докази, що могли б підтвердити географічне походження рукопису Мел.м./п127?

Рукопис Мел.м./п127 написаний на німецькому і польському папері, для його оправи був використаний пергамен з готичним кубічним нотним записом, і взагалі не було помічено ніяких ознак, які б могли підтвердити його українське походження. Але ці докази недостатні – у той час в Україні не виробляли свого паперу (рукопис Мел.м./п128 був також написаний на суто західному папері). Використання західного пергамену для оправи також мало що може підтвердити – пергамен використали, тому що вважали, що інформація на ньому малоцінна, а походження він міг бути різного. Отже, немає достатніх палеографічних доказів, які б могли відповісти на питання про місце написання рукопису.

Водночас гіпотеза про те, що курс Мел.м./п127 не є курсом Інокентія Гізеля і був написаний не в Києво-Могилянській академії, а в якомусь іншому навчальному закладі, виглядає набагато ймовірнішою, ніж та думка, яка побутувала в наукових колах дотепер. Можливо, вона буде додатково підтверджена або спростована при подальшому вивченні змісту даних двох курсів, а також

при комплексному дослідженні курсів філософії в Києво-Могилянській академії.

¹ Див.: *Горобець В.М., Стратій Я.М.* Гізель // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.: Енциклопед. вид. / Упоряд. З.І. Хижняк. – К., 2001. – С. 168–170. Гізель // Енциклопедія українознавства: Словникова частина. – Париж; Нью-Йорк, 1955–1984. – Т. 2 – С. 475.

² Див.: *Стратій Я.М., Литвинов В.Д., Андрушко В.А.* Описание Курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянской академии. – К., 1982. – С.154–165.

³ Там же.

⁴ *Петров Н.И.* Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. – М., 1892 – Т. 1 – С. 233.

⁵ Див.: *Лауцьявичюс Э.* Бумага в Литве в XVII–XVIII веках. – Вильнюс, 1979. – С. 110.

⁶ Monumenta chartiae papiriceae historiam illustrantia or collection of work and documents illustrating the history of paper (general editor E.J. Lablarre) – V. 5. The Nostitz papers (Notes of watermarks found in the German imperial archives of the 17th and 18th centuries and assays showing the evolution of a number of watermarks edited the paper publication society). – Hilversum, 1956.

⁷ *Дианова Т.В.* Филиграни XVII–XVIII вв. “Голова шута”// Тр. ГИМ. – 1996. – Вып. 94.

⁸ Monumenta chartiae papiriceae... - V. 5 Nostitz papers.

⁹ Див. далі в описі паперу зш. 60–61.

¹⁰ Monumenta chartiae papiriceae... - V. 5 Nostitz papers.

¹¹ *Каманін І., Вітвіцька О.* Водяні знаки на папері українських документів XVI і XVIII вв. (1566–1651). – К., 1923.

¹² Monumenta chartiae papiriceae... - V. 5 Nostitz papers.

¹³ “Твір про всю філософію”.

¹⁴ “Вступ до логіки”.

¹⁵ “Трактат про Бога і ангелів”.

¹⁶ “Страх Божий – початок мудрості, про сфери св. Івана Боско”.

¹⁷ “Закінчений преподобним отцем Інокентієм Гізелем в благодатній колегії Могилянській Київській, ректором цієї колегії і професором філософії, в році 1646 місяця квітня дня шостого, за старим стилем, тоді мені ішов 19 рік від народження”. Ця замітка була наведена в книзі “Описание философских курсов” як така, що міститься в кінці логіки рукопису Мел.м/п127. (Див.: Описание философских курсов – С. 156). Насправді в рукописі Мел.м/п127 ніякої подібної замітки не міститься.

¹⁸ “Увесь цей твір закінчений преподобним отцем Інокентієм Гізелем, професором філософії і ректором Київської колегії 23 червня 1647 року, за старим стилем, 21 року мого життя”.

¹⁹ Див. розділ “Зміст”.

²⁰ Див. розділ “Фоліація та сигнатура”.

²¹ Див.: *Лауцявичюс Э.* Бумага в Литве ... – Вильнюс, 1979 – С. 137.
Не можна плутати даний герб з гербом “Абданк” (“Abdañec”), тут – на відміну від останнього – обриси букви W набагато тонші і перехрещуються посередині. А також герб Вроцлава містить корону, що нетипова для “Абданку”.

²² *Laucevičius E.* Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. – Vilnius, 1967.

²³ *Каманін І., Вітвіцька О.* Указ. пр.

²⁴ Див. вище опис паперу рукопису Мел.м./п128 зш. 1–8.

²⁵ “Перший трактат з логіки”.

²⁶ “Перший трактат з логіки”.

²⁷ Те, що філософію читав не префект, а ректор не є чимось дивним, оскільки в даний період не викладалася теологія.

²⁸ Незважаючи на це, автори статті “Гізель” в енциклопедії *Києво-Могилянська академія в іменах*, пишучи про філософський курс Гізеля, стверджують таке: “У творі рукою Г[ізеля] зроблено примітку: “Finitus per reverendum patrem Innocentium Giesel, professorem philosophiae et rectorem Collegii Kiiovensis anno 1647 mense Junii 23-tio veteri stylo”. (*Горобець В.М., Стратій Я.М.* Гізель // *Києво-Могилянська академія в іменах...* – С. 169) Не зовсім ясно, як людина, якій ще не виповнився 21 рік, могла бути ректором колегії і викладати філософію, оскільки частина замітки, яку наведено в енциклопедії, написана тією самою рукою, що і наступні слова “meo tunc anno 21-mo a natu”. Також в енциклопедії при цитуванні було допущено ряд неточностей: в рукописі дана замітка починається словами “Totum opus hoc perfectum est” – в енциклопедії замість них фігурує слово “Finitus”, також були неточно написані деякі власні назви “Giesel” замість “Giziel” і “Kiiovensis” замість “Ciiovensis”.

²⁹ “Кінець діалектики нехай служить на честь найвищого Бога на вічну славу величної Богородиці Діви Марії”.

³⁰ “Так, нехай служить ця логіка, частина нашого філософського курсу на більшу славу Бога найкращого і найбільшого і на честь завжди величної діви в нашому труді єдиної заступниці”.

³¹ Див.: *Петров Н.И.* Описание рукописных собраний... – М., 1892. – Т. 1 – С. 233.

³² М. Петров вважає, що ректором Братської колегії від 1645 до 1650 років був Інокентій Гізель. – Див.: *Петров Н.И.* Киевская Академия во второй половине XVII века. – К., 1895. – С.22

³³ Там же. – С. 21.

³⁴ Див.: *Симчич М.В.* Могилянці в західних університетах // Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст. – К., 2002. – С. 269–287.